

УДК 340.1

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДИСКУРСІ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА THE CONCEPT OF LEGAL IDENTITY IN THEORY OF STATE AND LAW DISCOURSE

Парута О.В.,
юрисконсульт

Товариства з обмеженою відповідальністю «Стрім-Львів»

У статті окреслено нові напрямки дослідження суб'єкта права за допомогою категорії ідентичності, з'ясовується питання про необхідність включення концепції правової ідентичності в теоретико-правовий дискурс. Увагу акцентовано на актуальності дослідження правової ідентичності суб'єкта права в рамках юриспруденції. Для з'ясування питання правової ідентичності розкривається наукова еволюція теорії держави і права, а також цінність для загальноюридичної науки вчення про людину, що є здобутком юридичних та неюридичних суспільних наук.

Ключові слова: ідентичність, соціальна ідентичність, правова ідентичність, правова ідентифікація, правова соціалізація.

В статье обозначены новые направления исследования субъекта права с помощью категории идентичности, изучается вопрос о необходимости включения концепции правовой идентичности в теоретико-правовой дискурс. Внимание акцентировано на актуальности исследования правовой идентичности субъекта права в юриспруденции. Для определения вопроса о правовой идентичности раскрывается научная эволюция теории государства и права, а также ценность для общеправовой науки знания о человеке, что является достижением юридических и неюридических общественных наук.

Ключевые слова: идентичность, социальная идентичность, правовая идентичность, правовая идентификация, правовая социализация.

This article outlines new directions of research of a subject of law with the help of category of identity, clarifies a question about the necessity of inclusion of concept of legal identity in theoretical-legal discourse. Attention is accented on the topicality of the research of legal identity of the subject of law in the frame of jurisprudence. In order to figure out the problem about legal identity, a research evolution of theory of state and law is revealed; as well as the value for the juridical study of a person, which is a result of legal and non-legal social studies.

Key words: identity, social identity, legal identity, legal identification, legal socialization.

Постановка проблеми. Здатність перебувати в умовах правової реальності – одна з основних властивостей сучасної людини. В системі права людина є суб'єктом права. Суб'єкт права володіє сукупністю біологічних та соціальних якісних характеристик, серед яких важливе місце посідає правова ідентичність.

Активна розробка концепції правової ідентичності стала наслідком дослідження особливих психологічних якісних характеристик окремого індивіда як суб'єкта права. В основу аналізу феномену правової ідентичності поставлений комплементарний метод, що викликає необхідність аналізу у інтеграції з про-

цесом правової соціалізації особи, правосвідомістю, правовим менталітетом, правовою поведінкою, правовою культурою та іншими соціально-правовими явищами. Тому в межах теоретичної юриспруденції необхідно звернути увагу на таке малодосліджене соціальне явище, як правова ідентичність.

Стан дослідження. Окремі питання, що стосуються правової ідентичності, досліджувалися у XIX-XX століттях в юриспруденції, психології, соціології і філософії. Результати таких досліджень стали поштовхом до наступного поглибленого з'ясування сутності категорії «правова ідентичність особи». В рамках теорії держави і права сьогодні активно опра-

цьовуються питання, пов'язані з правовою соціалізацією, правовим вихованням, правовою поведінкою, правосвідомістю особи. Така ситуація у сфері права підводить до з'ясування питання правової ідентичності як онтологічної властивості суб'єкта права. В останні роки чимало відомих правознавців працюють над проблематикою, що стосується суб'єкта права. Серед них: С. Сливка, П. Рабінович, М. Кельман, Н. Оніщенко, О. Мурашин, О. Костенко, І. Настасяк, М. Марченко та інші. Разом з тим питання про переваги включення концепції правової ідентичності особи у дискурс теорії держави і права залишилися недослідженими.

Виклад основних положень. Система юридичних наук склалася поступово, відповідно до потреб практики. Спочатку з'явилися галузеві науки. З поглибленням диференціації юридичного знання більшою ставала потреба у зустрічному процесі – об'єднанні юридичних знань, їх узагальненні та впорядкуванні, тобто у виникненні загальної юридичної науки.

У Західній Європі та на наших теренах наука теорія держави і права сформувалася у XIX столітті. Її основу склала філософія права, серед важливих напрямків дослідження якої є з'ясування гуманістичних основ права та «енциклопедія права», котра містила короткий огляд основних юридичних понять та їх науковий коментар.

На ранніх етапах розвитку теорія держави і права не мала чітко окресленого предмета та єдиної стрункої системи категорій. Однак поступово ця наука стала впорядкованою, систематизованою, почала тлумачитися як загальне вчення про державу та право, котре охоплювало весь зміст правознавства в єдності й системі, у його основних і загальних засадах. Такий підхід вивів право за рамки його розуміння як простого конспективного викладу окремих правових положень, доповнив право загальним суспільним науковим змістом, показав зв'язок права з різними суспільними явищами: з державою, окремою людиною, природою тощо.

У сучасному вимірі теорія держави і права є фундаментальною комплексною наукою в системі юридичних наук. Виступаючи стосовно галузевих і спеціальних юридичних наук як узагальнююча і спрямовуюча, теорія держави і права синтезує і систематизує висновки галузевих знань, включаючи їх до арсеналу власних наукових ідей, розробляє рекомендації по вирішенню спеціальних проблем. Однак це не означає, що висновки теорії обмежуються сукупністю вказаних складових. У той час як галузеві юридичні науки акцентують увагу на сучасній державно-правовій практиці, на чинному праві, дослідження теорії держави і права аж ніяк не обмежені у просторі і часі. Тому здійснювана нею інтеграція даних всіх юридичних наук сприяє їх взаємозбагаченню, а загальна картина державно-правової дійсності стає цілісною. Разом з тим вирішення багатьох проблем юридичної практики, реформування суспільних відносин, забезпечення законності дій різних суб'єктів права, вдосконален-

ня механізму правового регулювання одержують об'єктивне наукове обґрунтування.

Традиційно наука про державу і право визначається як система знань про загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ (М. Кельман, О. Мурашин, П. Рабінович, М. Марченко). В сучасних умовах уявлення про теорію держави і права як науку, що вивчає юридичні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ поступаються більш масштабному тлумаченню сутності предмета цієї науки. Теорія держави і права визначається як один з найважливіших елементів складної системи знань про суспільство – це складне динамічне вчення, що вивчає державно-правові явища суспільного життя.

Однією з основних сучасних потреб загальноправової науки є оновлення її змісту, приведення його у відповідність до сучасних потреб суспільства. В Україні така ситуація пояснюється поступовим відмиранням обмеженого марксистско-ленінською ідеологією авторитарного уявлення про юридичну науку, в інших країнах – розвитком права у зв'язку з різкою зміною соціокультурних умов життя людини, викликаних процесами трансформації суспільства.

Теорія держави і права має на меті виробити і теоретично систематизувати об'єктивні знання про державу і право, які посідають важливе місце у житті суспільства. Разом з тим як суспільна наука теорія держави і права відображає сферу людської діяльності, а отже не може оминати питань взаємодії людини і права, що тісно пов'язані з життям людини у суспільстві, одним з основних регуляторів якого є право.

Гуманітарні науки зібрали великий масив знань про особистість, по-новому висвітлили проблеми її розвитку, і головне науково пов'язали проблеми розвитку особистості з розвитком суспільства в цілому. Недостатність дослідження особистості в юридичній науці стало однією з причин сучасного інтересу правників до людини. Зарубіжна та українська юриспруденція почали активно використовувати поняття «людський вимір права». «Олюднення» юридичної науки передбачає детальний соціально-правовий і психологічний аналіз суб'єкта права, синтез усіх знань (результатів досліджень особи як суб'єкта права), отриманих внаслідок такого аналізу, їх узагальнення з наступним включенням до доктринальної бази теорії держави і права.

Теорія держави і права є суспільною наукою, адже вона вивчає суспільні явища – державу і право, які безпосередньо пов'язані з людиною. Заперечення чи нівелювання значення взаємозв'язку людини та права означало б заперечення всієї людської природи права. Будучи суспільною ця наука повинна охоплювати важливе і багатогранне вчення про людину. Проблема людини, особи як суб'єкта права, проблема особистості та її формування, взаємодії з іншими людьми є питанням, яке у всіх можливих варіаціях має бути включене до предмета теорії держави і права. Розширення уявлення про предмет теорії держа-

ви і права, активне дослідження в рамках цієї науки як внутрішнього, так і зовнішнього зв'язку права з людиною позитивно вплине на механізм правового регулювання, сприятиме підвищенню ефективності пізнання і реформування держави і права на сучасному етапі цивілізаційного розвитку.

Серед юридичних наук, які досліджують взаємозв'язок права з людиною, важлива роль належить антропології права. Правова антропологія є вченням про місце права в людському бутті, про спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права. Положення цієї науки зводяться до того, що апеляція до сутності людини дозволяє обґрунтувати ідею права і віднайти критерій справедливості, а будь-яке праворозуміння спирається на відповідну концепцію сутності людини. Уявлення про природу людини виступають як граничні підстави для суджень про загальну правомірність владних рішень, основою при вирішенні конфліктів в різні епохи життя людини. Антропологія права як спеціальна юридична наука постійно доповнює теорію держави і права науковими ідеями гуманістичного змісту.

В сучасних умовах перебудовується парадигма вивчення особистості, з'являються нетрадиційні концептуальні схеми, підходи до її дослідження. Відсторонено біологічні та спадкові прояви особистості. Поняття «особистість» входить у науковий обіг для визначення в людині не даних від природи, а набутих у спілчанні з іншими людьми характеристик, які називаються соціальними. Особистість – це соціальна характеристика людини через комплекс ознак, яких вона набуває в суспільстві внаслідок залучення її до системи суспільних відносин [1, с. 66]. Категорія особистості включає стійкий комплекс рис, властивостей, набутих особою під впливом відповідної культури суспільства та конкретних соціальних груп, до яких людина належить.

Вагомим аспектом аналізу, що необхідний у доктринальному, та й у правореалізаційному змісті виступає дослідження концепту суб'єкта права як первинної субстанції практичного виміру права. До з'ясування чинників, які впливають на формування суб'єкта права, визначають його поведінку (одне з важливих питань юриспруденції), теорію держави і права підводить концепція правової ідентичності.

Важливою проблемою сьогодення, виміром якості нашого життя, успішного здійснення багатьох, а можливо, переважної більшості реформ є сприйняття права загалом, окремих його інститутів і норм зокрема в нашому суспільстві [2, с. 5]. Можемо констатувати, що у загальноправовій науці серед усієї сукупності знань науково досліджувалися необхідні характеристики права, такі як його сутність і природа, призначення і дієвість, ефективність правових норм і їх місце в національних правових системах, досліджувалася категорія цінностей та значення (престиж) права. Проте в рамках пошукових праць вчені-правознавці не досліджували, що собою являє процес засвоєння права, яким є такий процес, що на нього впливає, до чого він приводить, що змінюється в людині, яка засвоїла ту чи іншу правову норму,

сформувала певне уявлення про правову дійсність, що її оточує. Від того, наскільки юридична норма стане сприйнятою її адресатом, залежить повага до права і найважливіше – дотримання норм права.

Виховна роль права проявляється в тому, що воно покликане розвивати в людей почуття справедливості, правди, добра, гуманності [3, с. 1]. Розуміння сутності права, його позитивної ролі і необхідності приводить до дотримання особою норм права за власним переконанням (мета правового виховання, позитивний аспект правової ідентичності), виключає можливість презирливого чи байдужого ставлення до правових норм. Концепція правової ідентичності досліджує процес взаємодії людини з правом від процесів засвоєння права до наслідків такого засвоєння – правомірної чи неправомірної поведінки особи.

Останні роки характеризуються активним включенням проблематики суб'єкта права в теоретико-правовий дискурс. На всьому постсоціалістичному просторі проблема правової ідентичності була поставлена основним завданням при конструюванні нових ідеологій [4, с. 184]. Ця ситуація обумовлена потребою пошуку нових підходів до дослідження суб'єкта права, взятого в центр уваги правової ідентичності. Правова ідентичність виступає категорією, здатною синтезувати досягнення у вказаному напрямку і розкрити нові сторони, якості суб'єкта права як складного системного правового явища [5, с. 130].

Розвиток концепції правової ідентичності обумовлений низкою об'єктивних обставин. Ускладнення суспільно-правових відносин часто спонукає до відокремлення, породжує кризу ідентичності, що в сучасних умовах підводить до необхідності всебічного детального аналізу механізму взаємодії суб'єктів права через призму з'ясування сутності особистості. Вивчення природи людини, дослідження її як суб'єкта права, особливостей введення і перебування особи в правовій реальності – кроки, необхідні для розвитку сучасної правової науки.

Суб'єкт права завдяки психологічним процесам, яким відводиться важлива роль у процесі правової ідентифікації:

- 1) засвоює соціально-правову дійсність, одночасно впливаючи на неї;
- 2) пізнає своє правове становище і діє у відповідності до нього;
- 3) здатний зберігати сформовану правову ідентичність як сталу якісну характеристику.

Від того, наскільки право наближене до потреб суспільства, чи дотримані такі загальні принципи права як принцип гуманізму, справедливості, рівності, залежить процес включення правової інформації до життя особи, процес правової ідентифікації, правової соціалізації, які в свою чергу визначають структуру правосвідомості особи і визначають її поведінку. Як зазначає доктор юридичних наук О. Костенко: ««буква» закону – це ще не саме право, а лише форма, що має містити «дух», тобто ті закони природного права, які законодавець намагався відобразити з допомогою «букви». «Буква» закону

відірвана від «духу» закону – це легальна маска для будь-якого свавілля» [6, с. 189]. О. Костенко наголошує на необхідності розробки нової концепції правового виховання людей, яка ґрунтуватиметься на узгодженості волі і свідомості людини з природними законами суспільного життя (зокрема із законами природного права), досліджуючи категорію «неправових юристів» виявляє причину зловживань у сфері права – недосконалість національно законодавства, часте недотримання загальних принципів права, що в негативно впливає на правову ідентичність особи та процес правової соціалізації.

Поведінка як професійного юриста, так і пересічного громадянина повинна бути сповнена «духом» права. Розуміння сутності права залежить у першому випадку від правової освіти, в другому – від правового виховання. Сформована в процесі правової соціалізації правова ідентичність є своєрідною «відправною точкою» яка орієнтує особу як суб'єкта права на активну чи пасивну правомірну поведінку.

Становлення України як демократичної, соціальної, правової держави потребує виховання її громадян соціально-активними особистостями, які володіють правовою ідентичністю, високим рівнем правової свідомості та правової культури.

Визнання особи суб'єктом права – перший необхідний етап правової ідентифікації. Загальна теорія держави і права як наука сьогодні активно досліджує правосвідомість, правовий статус особи, поступово наближаючись до якомога глибшого проникнення у сферу свідомого та несвідомого сприйняття людиною права, усвідомлення себе суб'єктом права, вивчення тих сфер, що охоплюються концепцією правової ідентичності.

В теоретично-правовому значенні ідентичність виступає як методологія дослідження соціально-правових і внутрішньо-психологічних процесів формування і реалізації соціального суб'єкта як суб'єкта права.

Теорія держави і права, як і будь-яка інша наука, в процесі історичного розвитку характеризується тенденціями до введення уточнень, глибшого з'ясування тих чи інших категорій, в окремих випадках включаючи їх нові інтерпретації. Концепція правової ідентичності позиціонується як міждисциплінарна концепція, яка інтегрує низку наукових положень із різних галузей знань, як то соціологія, психологія, політологія, філософія, кратологія, етнологія, деонтологія та юриспруденція. Тому включення аналізу правової ідентичності є необхідною догмою сучасної юридичної науки загалом та теорії держави і права зокрема.

Вивчаючи таке складне явище, як право, теорія держави і права ставить перед собою завдання науково (об'єктивно вірно) і по можливості повно розкрити природу права у всіх його соціальних проявах. Вчення про правову ідентичність збирає і систематизує знання про сутність процесу правової ідентифікації, з'ясовує природу правової ідентичності особи, виявляє основні соціальні та індивідуально-психологічні чинники які впливають на правову ідентич-

ність особи. Такі знання якісно доповняють вчення про зв'язок людини з правом.

В теорії держави і права факти і явища аналізуються в контексті категорій і понять з точки зору закономірності їх зв'язків. Теорія правової ідентичності сьогодні потребує: 1) загальноправового наукового встановлення зв'язку правової ідентичності з процесом правової соціалізації, правосвідомістю особи, правовою активністю, правовим вихованням, правовою поведінкою, режимом законності; 2) виявлення закономірностей формування і зміни правової ідентичності, чіткого визначення свого місця серед інших правових явищ, які сьогодні активно досліджуються в рамках теорії держави і права.

Кожна категорія теорії держави і права має свою онтологічну, гносеологічну і методологічну сторону і є частиною логічно стрункої, проникнутої відповідним ієрархічним початком системи категорій, пов'язаних між собою в логічну субординацію. Всі категорії знаходяться в ієрархічній залежності одна від одної, ніби продовжують одна одну в ланцюгу конкретизації [7, с. 7].

Правова соціалізація, яка сьогодні активно досліджується теорією держави і права, відбувається завдяки правовій ідентифікації як її обов'язковому етапу. Завдяки неправильному перебігу процесу правової ідентифікації виникають проблеми з правосвідомістю особи. Деформовані стани правосвідомості – причина підвищення рівня злочинності, одна з основних проблем правопорядку. Попри все, таке поняття як правова ідентичність не має сьогодні чітко визначеного місця в системі категорій теорії держави і права. У зв'язку з цим теорія держави і права повинна створити основу, що стане поштовхом до більш детальних досліджень правової ідентичності галузевими юридичними науками, які зможуть концентрувати спеціальні теоретичні знання і практичні рекомендації напрацювань теорії правової ідентичності.

Необхідність повного спеціалізованого включення у теоретико-правовий дискурс категорії правової ідентичності, інших питань, пов'язаних з правовою соціалізацією громадян, формуванням правосвідомості та становленням правової культури пояснюється і появою сьогодні умов нищівних процесів акультурації.

Правова ідентичність як динамічна категорія полягає в постійному обміні інформацією суб'єкта права і правового середовища, взаємодії когнітивної та інформаційної складової у процесі юридичного самовизначення. Однією з основних функцій правової ідентичності є когнітивна функція. Дуалізм цієї функції полягає у наявності двох векторів спрямування: зовнішнього (засвоєння правової реальності) і внутрішнього (пізнання себе як правового суб'єкта).

Концепція правової ідентичності орієнтує увагу дослідників на людину в її зв'язку з правом, яке розглядається не стільки як зовнішній регулятор, скільки як основа для утворення внутрішньої якості суб'єкта права – правової ідентичності. Метою до-

слідження правової ідентичності особи в теорії держави і права є підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення держави.

Висновки. Уявлення про своє становище у сфері права особа як суб'єкт права формує внаслідок складного процесу правової ідентифікації. В процесі правової ідентифікації та правової соціалізації в цілому особа отримує необхідні знання про право. Разом з тим правомірність поведінки особи залежить від правильності процесів засвоєння нею явищ правової дійсності.

Дослідження суб'єкта права через категорію правової ідентичності дозволяє з'ясувати природну, соціальну та найголовніше, правову сутність людини. З'ясування природи і закономірностей процесу правової ідентифікації актуальне в рамках теорії держави і права, яка здатна фахово дослідити правову ідентичність в комплексі з іншими правовими категоріями. Тому ми наполягаємо на необхідності дослідження правової ідентичності у світлі теоретичної юриспруденції та включення вказаного положення у відповідну навчальну дисципліну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Настасяк І.Ю. Соціологія права : навчальний посібник / І.Ю. Настасяк. – Львів : Видавництво «ПАІС», 2008. – 196 с.
2. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія. / Н.М. Оніщенко. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2008. – 320 с.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 640 с.
4. Соціологія особистісної ідентичності в просторі права : монографія / Богомаз К.Ю., Конюх М.С., Кравцов Ю.С., Соколіна Л.М., Торохтій Ю.З. – Дніпродзержинськ : Видавництво ДДТУ, 2009. – 184 с.
5. Исаева Н.В. Правовая идентичность (теоретико-правовое исследование: монография) / Н.В. Исаева. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 416 с.
6. Костенко О.М. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «соціально-натуралістичного» типу) / О.М. Костенко // Право України. – 2011. – № 8.
7. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : навч. посібник / М.С. Кельман. – Тернопіль : Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, 1997. – 330 с.